

LE MAIRE FRANCIA KURUC HADMÉRNÖK BRIGADÉROS EMLÉKIRATA XIV. LAJOSHOZ RÁKÓCZI SZABADSÁG- HARCÁNAK UTOLSÓ IDEJÉBŐL

1710. AUGUSZTUS 1.

Markó Árpád, a történelemtudomány kandidátusa

II. RÁKÓCZI FERENC szabadságharcában, a fejedelem hadseregében szolgált francia tisztek és csapatok szereplését eléggé pontosan ismerjük.¹ Voltak a francia tisztek közt egészen kiváló derék és bátor harcos katonák, lovasok, gyalogosok, de a legnagyobb nyereség volt Rákóczi számára az, hogy kérésére XIV. Lajos francia király magasabb képzettségű műszaki és tüzér tiszteket is küldött hozzá, akik valóban nagy szolgálatot tettek a magyar szabadságharc ügyének. A műszaki szolgálatot a kuruc tisztek nem kedvelték és hiányzott is ahhoz való képzettségük. Pedig annak a korszaknak hadműveleteiben a várak, megerősített helyek körüli harcok a hadműveletek folytatására sokszor döntő jelentőségűek voltak. Hídfők kiépítése, folyami zárak létesítése, táborok megerősítése, mind olyan feladatok, amiknek elvégzéséhez hadmérnöki szaktudás kellett. És igen fontos szerephez jutottak a francia hadmérnökök a Magyarországon már meglevő és a kurucok kezére került állandó várak további kiépítése és az ostromok alatt keletkezett rombolások helyrehozatala körül.

A legfontosabb szerepet Rákóczi seregében kétségen kívül Le Maire francia hadmérnök játszotta, akit Rákóczi jelentkezése után azonnal brigadérossá nevezett ki. Le Maire, XIV. Lajos

¹ Markó Árpád: Les soldats français dans la guerre d'indépendance du Prince François II. Rákóczi. 1703—1711. Revue des Etudes Hongroises Paris 1943. VII. kötet. Magyarul ugyanez: Francia katonák Rákóczi Ferenc seregében. Magyar Katonai Szemle, 1934 márciusi szám.

megbízottjával, Des Alleurs francia altábornaggyal érkezett már a szabadságharc első időszakában, 1704. március 12-én Rákóczi akkori főhadiszállására, Egerbe² s ettől a naptól kezdve egészen addig, amíg őt a fejedelem 1710 tavaszán Párizsba nem küldte különleges politikai megbízatással, becsülettel szolgált a magyar ügyet. Széles körű katonai tudásával, hadmérnöki képzettségével és — amint erről többször olvashatunk adatokat Rákóczi Emlékirataiban — körültekintő, helyes harcászati érzékével, nemkülönb a várak, erődítmények kiépítésével kiérdemelte Rákóczi bizalmát.

Hadtörténeti kutatásaim során róla eddig két érdekes írást hoztam napvilágra, Le Maire brigadéros két részletes, maga kezével írt jelentését Rákóczihoz, amelyekből szintén megállapíthatjuk hadmérnöki tudását. Most egy harmadik — eddig még ismeretlen emlékiratát közlöm, amelynek tartalma főleg azért érdekes és későbbi kutatóknak értékes adatokat szolgáltat, mert ezt az írást Le Maire 1710. augusztus 1-én szerkesztette, tehát jóval a szerencsétlen romhányi csata, Rákóczi utolsó nagy csatája és veresége után, vagyis a magyar szabadságharc utolsó előtti évében, amikor az már a hanyatlás korszakát élte. Ezt az értékes emlékiratot Pillias Emil, a Rákóczi-kor neves francia kutatója³ másolta le számomra a párizsi külügyminisztérium levéltárának Hongrie jelzésű gyűjteményéből. Ennek az eddig ismeretlen emlékiratnak teljes szövegét, magyar fordításomban hozom itt nyilvánosságra. A francia eredeti másolatot megőrzésre átadtam a Hadtörténeti Intézet levéltári osztályának.

Le Maire életéről sajnos alig tudunk valamit. Megpróbáltam adatokat szerezni a francia hadseregben való életéről és családi vonatkozásairól, de minden fáradozásom meddő maradt. Neve sem a legnagyobb Larousse-Lexikonban, sem más ilyen természetű francia gyűjteményben sem fordul elő. Valószínűleg nem volt előkelőbb származású, mert neve a francia nemesi évkönyvekben sem szerepel. Magyarországi tevékenységéről is csak szórványosan értesülünk azokból az utasításokból, levelekből, amelyeket a Rákóczi-szabadságharc levéltári anyagában

² Márki Sándor: Des Alleurs altábornagy Rákóczinál. Hadtörténelmi Közlemények, 1917. évf.

³ Pillias Emil, francia történethatározó és író, a Rákóczi-kor alapos ismerője. Elesett mint francia tiszt Ypern mellett 1940. május 27-én. Róla írt nekrológomban a Magyar Szemle 1941. 3. számában „A magyar történetírás halottai” rovatban részletesen ismertettem a magyar történet szempontjából rendkívül értékes munkásságát. Ugyane folyóirat 1939. évi novemberi számában ismertettem: Etudes sur Francois Rákóczi, Prince de Transsylvanie című, Párizsban kiadott könyvét.

találhatunk, továbbá az Archivum Rákóczianum több kötetében a francia műszaki tisztek legértékesebbikének. Állandóan főhadiszállásán, vele együtt élt s gyakran küldte a hadszíntér különböző helyeire, mert műszaki, vagy más, harcászati kérdések tisztázására őt tartotta a fejedelem legalkalmasabbnak. Az előbb említett két jelentése is ezt bizonyítja. Az első jelentés 1705 februárjában készült,⁴ szép színes vázlattal, amikor a fejedelem őt küldte Szatmár és Ecsed várainak megszemlélésére és javaslatot kért tőle ezeknek az erődítményeknek további sorsára vonatkozóan. A másik jelentése⁵ pedig különösen azért érdekes, mert Le Maire-t akkor Rákóczi, 1706 elején, a Dunántúl nyugati vidékére küldte, hogy tájékozzdjék az ottani tisztázatlan hadihelyzetről és a várak állapotáról. Le Maire érdeme, hogy egy másik kitűnő francia műszaki tiszt, De La Rivière János ezredes segítségével, Érsekújvár várát olyan kitűnően, az akkori fogalmak szerint legkorszerűbben építette ki, hogy ez a vár a szabadságharc utolsó évéig a kurucok birtokában maradt s ezt a császári ostromló sereg csak 1710. szeptember 20-án tudta megadásra bírni. Ugyancsak érdemes munkát végzett Esztergom várának kiépítése körül. De megállapíthatjuk az említett adatokból, hogy Le Maire Nyitra, Vörösvár, Lipótvar, Ovár körül is sokat dolgozott s a fejedelem sokra becsülte hadmérnöki tudását s mindenben el-elfogadta javaslatait. A romhányi csata után — írja Rákóczi Emlékirataiban —: „Bercsényi azt ajánlotta nekem, hogy küldjem Franciaországba Le Maire mérnök-brigadérost azzal az ajánlattal, amit a cár tett nekem a poltavai ütközet után, ti., hogy ha a francia király követet küld hozzá, szövetségre lép ezzel az uralkodóval, egész győztes hadseregével segít nekem és kényszeríti a császárt arra, hogy békét kössön Franciaországgal...” Azt is írja Emlékirataiban, hogy Le Maire február végén el is utazott Párizsba. A fejedelem Emlékiratait jóval a szabadságharc befejezése utáni években írta, tehát már nem emlékezhetett mindenre pontosan. Le Maire március 28-án még Rákóczi főhadiszállásán tartózkodott. Hogy mikor indult el, azt pontosan megállapítani nem tudjuk. A legközelebbi hír róla az, hogy 1710 július havában Danzigból tovább utazott. Ez az időpont valószínű, mert a most ismertető memorandumát a francia királyhoz Le Maire Párizsban 1710. augusztus 1-éről keltezte. És hogy nem is Bercsényi ajánlotta erre a fontos diplomáciai és hadipolitikai kiküldetésre Le Maire-t, az kitűnik Rákóczinak éppen Bercsényihez

⁴ Közzétettem és ismertettem a Hadtörténelmi Közlemények 1955. évi 3—4. számában.

⁵ Ua. a Hadtörténelmi Közlemények 1955. évi 2. számában.

intézett leveléből, amelyben február 10-én ezt írja: „... Lemér küldé nekem Desalörs és az király levelit,⁶ mellyből láthatja Kegyelmed, hogy ... a francia secretárius javallja, hogy Lemér által küldjük (ti. a Bercsenyitől szerkesztett javaslatokat), talán nem is vallunk kárt elmeneteliben ... mivel építeni már nem fogunk ...” Azaz hadmérnöki tevékenységére a hadműveletek szerencsétlen állapotában, amikor a szabadságharc visszaszorult kiindulási területére, Kelet-Magyarország sarkába, várak, erődítmények elfoglalására, vagy újjáépítésére már nem kerülhetett sor. Ugyanezen a napon még egy levelet írt Rákóczi Bercsenyinek s ebben is hangsúlyozza, hogy Des Alleurs kívánságára küldi Le Maire-t Párizsba.⁷

1710. március 14-én jászberényi táborából bejelenti XIV. Lajosnak Le Maire Párizsba küldését: „... Ámbár Le Maire Úr Felsőged hadmérnöke ebben az országban nekem igen értékes szolgálatoakat végez és ez a tiszt méltán kiérdemelte kitűnő magaviseletével az éni tábornokaim elismerését, — éppen ezért őt választottam ki arra, hogy Felsőges színe elé küldjem, hogy beszámoljon a Szövetkezeti Rendek ügyeinek állásáról, mert arra gondoltam, hogy Felsőged bizonyára több hitelt ad egy alattvalója szavainak, mintha én küldenék innen, az országból valakit.”⁸ Később 1710. július 4-én Rákóczi párizsi követe, Kökényesdy László — Párizsban rendszerint báró Vettés néven szerepelt — útján küldött XIV. Lajosnak egy jelentést és javaslatot. Ez főleg a svéd—orosz ügyet tárgyalja s kéri a király segítségét. A király válaszában, amelyet Marly-ban 1710. július 25-én írt alá, biztosítja Rákóczit, hogy Vettés előadását meghallgatta, s szívesen fog Rákóczi kéréseivel foglalkozni. Megállapítja, hogy azok „... olyan hasznos következményekkel járnának az én és az Ön érdekei szempontjából, hogy nem tehetek jobbat, minthogy azokat elfogadom, követem és minden javaslatát és kívánságát elintézem ... Báró Vettés elmondhatja, hogy jó és őszinte szándékkal viseltetem Ön iránt, hogy a lehetőség szerint mindent így intézzek el...”⁹

Ilyen szívélyes hangú ígéret után Rákóczi bizalommal nézhetett Le Maire küldetésének eredményei elé. De — mint hányatott életében annyszor —, most is csalódnia kellett. Bár Le Maire már augusztus havában beszélhetett XIV. Lajossal,

⁶ Arch. Rákóczianum I. oszt. III. k. 51. Le Maire nevét még Rákóczi is magyarosan Lemérnek írta. Riviera francia kuruc ezredest magyarosan Revir Uramnak szokta írni.

⁷ Arch. Rákóczianum III. 51.

⁸ Párizsi külügyminisztérium: Correspondence politique Hongrie Tome XV. Fol. 212—220.

⁹ Joseph Fiedler: Actenstücke zur Geschichte Franz Rákóczis und seiner Verbindungen mit dem Auslande. Wien, 1855. I. k. 173. old.

illetve ez a részletes emlékirata Rákóczi ügyéről augusztus 1-én kelt Párizsban, tehát az valószínűleg személyes audien-
ciája előtt már a király kezében lehetett, — csak jóval később,
szeptember 10-én jelentette Rákóczinak, hogy Párizsba érke-
zett. Többet nem tért vissza Magyarországra, pedig Rákóczinak
előbb idézett, a királyhoz küldött március 14-i levelében írja,
örülne, ha a királynak tetszene Le Maire-t kihallgatása után
hozzá visszaküldené. Le Maire további életéről nincs adatunk.
Bármilyen művelt és kitűnő hadmérnök lehetett, ami a magyar
szabadságharc kérdéseinek, lényegének megítélését illeti, ennek
a francia főtisztnek nagyon felületes és téves nézetei voltak
mind a magyar helyzet politikai részleteiről, mind pedig — ami
különösen feltűnő, Rákóczi magatartásáról. Legalábbis ebben,
az itt ismertetendő memorandumában ezekről a kérdésekről
teljesen hamis képet festett a király elé. Magyarozatát ennek
azt hiszem abban kereshetjük, hogy csak franciául tudott, tehát
Rákóczin s még néhány franciául tudó udvari emberen kívül,
másokkal csak tolmács útján érintkezhetett. Őt mint idegent
valószínűleg nem is érdekelte a magyar szabadságharc ügye.
Mint hadmérnök tiszt itt, l'art pour l'art, végezte szolgálatát
s ezt kitűnően teljesítette is, de aligha vette magának a fárad-
ságot, hogy tisztekkel, katonákkal, vagy a lakossággal komo-
lyan beszélgesen a szabadságharc jogos voltáról és a fejedelem
helyzetéről, politikai elgondolásairól. Rákóczi pedig, mint tud-
juk, zárkózott, nem közlékeny természetű ember volt, magáról
nem szeretett beszélni. Állításaimat Le Maire memorandumá-
nak első felében kifejezett gondolataira alapozom. Így aztán
érthető, hogy a király a magyar háború befejezéséhez szükséges
támogatást nem adta meg. Rákóczi tárgyalásai Péter orosz cár-
ral akkor már folyamatban voltak, de segítség még onnan sem
érkezhetett. Nyugatról pedig csak egy, Rákóczi régi kívánsága
teljesülésének híre érkezett, amikor megtudta, hogy XIV. Lajos
közbenjárására a spanyol királytól megkapta az Aranygyapjas
Rendet,¹⁰ amely számára bizonyos fokú rangemelést jelentett.
Helyesen állapítja meg Rákóczi életéről egy 1955-ben megje-
lent kitűnő munka: „... Annyit ért ez most neki, mint az éhező
embernek a gyémánt. Radikális intézkedésekre, hathatós anyagi
segítségre lett volna szüksége, nem pedig díszes kitüntetésre,
hogy a katasztrófát fel lehessen tartóztatni.”¹¹

¹⁰ Arch. Rákóczianum I. oszt. V. k. 641. A rendjeleket viselőjének halála után vissza kell küldeni a rendkáptalannak. Így került vissza az a példány, amit Rákóczi kapott, halála után Párizsba s ugyan ezt a példányt kapta a XIX. század közepén Mac Mahon, a híres francia marsall. (Pillias Emil közlése.)

¹¹ Köpeczi Béla—V. Várkonyi Ágnes: II. Rákóczi Ferenc. Budapest, 1955. 302. old.

Le Maire emlékiratát két szempont szerint kell elbírálnunk. Annak első része, körülbelül a szöveg fele, Rákóczi és a magyar ügy állapotával foglalkozik, mint említém, több részben teljesen hamis megvilágításban. Második fele 10 pontban s egypár soros befejező záradékkal előterjeszti Rákóczi kívánságait. Míg az első részben téves véleményeket és bizonyos fókú tájékoztat-lanságot és elfogultságot állapíthatunk meg, — a második rész, sine ira et studio, higgadtan s a valóságnak megfelelően tárja a király színe elé Rákóczi kívánságait és javaslatait.

Le Maire emlékiratának franciául írt teljes szövege magyar fordításomban így hangzik:¹²

Emlékirat a magyarországi hadjárat állapotáról 1710. augusztus 1.¹³

(Mémoire concernant la guerre d'Hongrie.)

1705-ben több mint 60 000 fegyverest láttunk hadra kelni a császár ellen, elnyomott szabadságukért kitűzött zászlóik alatt, dandárokba, ezredekbe, századokba tagolva, altábornagyok, tábornokok, brigadérosok, ezredesek, alezredesek, őrnagyok, kapitányok vették őket s valamennyien Rákóczi fejedelmet ismerték el uruknak.

Az elégedetlenek felkelése ugyanez évben felvette a confoederatio nevet egy olyan gyűlés alkalmából,¹⁴ amelyen az egész magyar nemzet megjelent és azt elfogadtatta küldötteivel, akik megfelelő politikai vezetőséget állítottak fel, összeküldtek az ausztriai ház uralma ellen, követelték a császártól, hogy ezt a szövetséget elismerje s tárgyaljon a magyarokkal, mint szövetszertett állammal a foglyok kicseréléséről és a kibékülésről. Később egy más országgyűlésen¹⁵ a magyarok megfosztották trónjától a császárt, szenátust alakítottak, Rákóczit megválasztották a szövetszertett Rendek vezérévé és Bercsenyi grófot a nemzet főtábornokává. Ugyanebben az időben ment végbe Rákóczinak az erdélyi fejedelemségbe való ünnepélyes beiktatása is, mely alkalommal Rákóczi letette a szokásos esküt és fejedelemsé kiáltatott ki.¹⁶

¹² A párizsi külügyminisztérium levéltárának gyűjteménye, Correspondence politique Hongrie. Tome XV. Fol. 259—267.

¹³ Bár talán érdekesebb lenne, ha Le Maire téves állításait e memorandum első felében, minden mondat után azonnal helyesbíténém — de nem akarom jelentésének egységes fogalmazását megzavarni. Megállapításaimat a szöveg végén fogom ismertetni.

¹⁴ A szécsényi gyűlés 1705. szeptember 22—október 3.

¹⁵ Az ónódi országgyűlés 1707. május 31—június 22.

¹⁶ Rákóczit az erdélyi Rendek már 1704-ben fejedelemsé megválasztották, de a hadihelyzet miatt beiktatása csak 1707. április 5-én történt. Márki Sándor: II. Rákóczi Ferenc. Budapest, 1909. I. k. 600. és köv. old.

Az eddig elért eredmények továbbra is sikerrel kecsegtettek volna, ha Rákóczi fejedelem hatalmától elvakítva nem hagyta volna magát rábeszélni Bercsényi tábornoktól arra, hogy bízva őreá a politikai és katonai vezetést, — ő maga pedig a megnövekedett hatalmával és az őt támogató erőkkel arányban álló tervekkel és kalandos elgondolásokkal foglalkozzék. Elfogadta ezt a fondorlatos tanácsot s nem kevesebbre vágyott, mint a királyi koronára. Udvara, minden lépéséről, amit annak érdekében tett — tudott, anélkül, hogy meg akarta volna látni, hogy helyettesének s főtábornokának célja az, hogy magához ragadja az egész hatalmat azért, hogy kapzsiságát kielégíthesse s hazájának feláldozásával kincseket gyűjtsön, amelynek érdekeit oly rosszul képviselte; hogy kétségkívül ő az egyedüli oka a nép mai nyomorúságának, a háború folytatásától való idegenkedésnek és a csapatok elszéledésének.

Figyelembe kell azonban venni, hogy a magyarok, amikor megkezdték a harcot szabadságuk visszanyerésének jelszavával, — nem szabadultak volna ki abból a nyomorúságból, amely őket a felkelés megindítására tüzelte, ha azok az adóztatások, amelyek miatt panaszkodtak, tovább is folytatódtak volna. Hogy buzgóságukat továbbra is megőrizték, mentesíteni kellett azoktól őket és meg kellett elégedni a koronauradalmak jövedelmével. Ez azonban korántsem volt elég a csapatok fizetésére.¹⁷ Rákócziék kénytelenek voltak tehát rézpénzt kibocsátani, mégpedig olyan hihetetlenül magas névértékkel a valódi értékén felül, hogy rövid idő múlva a nép elégedetlensége miatt kénytelenek voltak azt bevonni.¹⁸ Előállott tehát annak szükségessége, hogy vagy leteszik a fegyvert, vagy egymás közt felosztva viselik a háború költségeit. De, miként a természeti törvények is az erősebb jogát védik, — az adózások is, amelyeket a Rendek szabályoztak, csakhamar kiléptek az egyenlőség és arányosság kereteiből, hogy agyonnyomják a gyengébb teherbírással rendelkezőket. Ebből következett azoknak a falvaknak és városoknak elpártolása, amelyeket a végrehajtások és a fosztogatások oly rettenetesen kizsaroltak. Ez volt az oka az országgyűlés előtt elhangzott olyan kifakadásoknak, amelyek szerint, távol attól, hogy az elnyomatást szabadság követte volna, — mindenki még kegyetlenebb zsarnokság alá került.

Az elkeseredésbe hajszolt nép hadakozásra való képtelen-

¹⁷ Nemcsak a koronauradalmak jövedelmét fordították erre. Rákóczi hatalmas kiterjedésű uradalmainak összes jövedelmét is a hadsereg céljaira áldozta. Kőpeczi—Várkonyi i. m. 271. old.

¹⁸ Rákóczi pénzügyi politikájával Márki i. munkájának II. kötete külön fejezetben foglalkozik, a 240. és köv. oldalakon.

sége, Bercsényi bátortalansága, a többi tábornokok irigykedése annak láttára, hogy ilyen nagy méltóságra rosszul kiválasztott ember került, végül maga a fejedelem, aki túrta, hogy ő (Bercsényi) mindent elrontson, általános elkeseredést és elkedvetlenedést keltett. Azok az idegenek, akiket ez a tábornok gyűlölt, elhagyták ezredeiket, vagy századaikat, amelyeket azután magyaroknak adtak, akik alatt viszont a katonák és tisztek nem tudtak megszokni s jogos panaszaikban elegendő okot találtak arra, hogy megbüntessék és elbocsássák őket. Ez oda vezetett, hogy az a nagy tömeg, amelytől valamikor az ausztriai ház reszketett, annyira lecsökkent, hogy ma egy maroknyi kis ellenséges csapat előtt, amelynek van bátorsága ahhoz, hogy sík vidéken széjjeltagolva ott rémületet keltsen és nyílt helyekbe magát befészkelje, — a magyarok megfutamodnak.

Rákóczi fejedelem kiábrándulva túlságos nagy reményeiből és nem remélve már semmit, egyrészt a Cár elhidegülése miatt, akinek támogatására számított, és Ágost királynak Lengyelországba való visszatérése miatt, másrészt a magyar ügynek hanyatlása miatt, amelyek teljesen elvonták figyelmét erdélyi fejedelemségétől, — még egy erőfeszítést tett annak érdekében, hogy hírnevét megmentse és kemény téli időben az ellenség elé vonult. Vele volt Szaniszló király seregének néhány osztaga, amely az oroszok üldözése elől Magyarországra menekült a kievői palatinus vezetése alatt. Ezek a csapatok 14 lengyel, kozák és tatár lovasszázadból, 6 gyenge testőrszázadból, Szaniszló király testőreiből, végül svéd, német és francia dragonyosokból állottak. Együttvéve 8—9000 ember csatlakozott a magyarokhoz. Rákóczi fejedelem nem akarta Bercsényi támogatását igénybe venni, azt remélte, hogy nélküle szerencsésebb lesz, s helyébe Károlyi gróft választotta, nem azért, mintha ez a tábornok jobb katona lett volna, mint amaz, de azért, mert ez kevésbé ingadozó és inkább hajlandó a fejedelem felfogásához igazodni.

A január 22-én lefolyt csata részleteit az udvarral már közöltem. Ebből a jelentéséből kitűnik, hogy kizárólag a 6 idegen lovasszázad érdeme, hogy a harc kezdetben sikerrel járt. Ezek ugyanis lendületes támadással az ellenség jobbszárnyát a közepétől kezdve egy mocsárba szorították. A csata azonban végül mégis elveszett a magyarok jobbszárnya miatt, amely nem várta be az ellenséges támadást, hanem ez elől visszavonult. Ez a váratlan szerencsétlenség, mert a hadsereg legalább kétszer akkora volt, mint a császáriaké, — végre megértette Rákóczi fejedelemmel azt, hogy milyen nagy hiba volt az, hogy Bercsényi rábeszélésére az idegen csapatokat elbocsá-

totta¹⁹ és hogy azok nélkül nem fog eredményt elérni, csak akkor, ha azokat az ezredeket, amelyek kezdettől fogva fennállottak, továbbra is megtartja és a kievi palatinus csapataival egyesíti. A császáriak teljes vereséget szenvedtek volna és kénytelenek lettek volna kiűriteni a Buda és Késmárk közti sík földet és hegyvidéket a benne levő városokkal. Ezért s mivel ügyének jobbrafordulását másképpen nem remélheti, mint hogy újból talpra állít egy idegen hadtestet, — engemet küldött sürgősen Franciaországba, hogy nevében a következő előterjesztéseket tegyem.

1. Bár seregének négy része széjjeloszlott, az egész nemzetnek olyan nagy érdeke az, hogy összeszedje minden erejét, hogy mégis reméli egy rendes hadsereg összegyűjtését, ha be tudja bizonyítani azt, hogy a király újból tanújelét adja pártfogásának. Mert a nemzet, amióta Des Alleurs eltávozott,²⁰ azt hiszi, hogy a király elejtette a magyar ügyet. Csupán arról lehet szó, hogy azokat az ezredeket újból összegyűjtsük, amelyeknek vezérkara ma is még megmaradt.

2. A protestánsok és reformátusok hatalmas pártja még mindig erősen tartja magát és kész lesz támogatni a felkelés ügyét, sőt áldozatot hozni azért, hogy templomaikat visszakapják, mivel más módon, mint háborúval sem ezt, sem vallásuk szabad gyakorlatát megvalósítani nem lehet. És a nem nemesek sorsára jutottnak látják, csak a legvégső szükségben fogja fegyverét letenni.

3. A németek sikerét nem szabad helyrehozhatatlan veszteségnek tekinteni, mert a megerősített helyek még mind a magyarok kezében vannak és a császáriak nincsenek abban a helyzetben, hogy azokat megostromolják. De mégis megtörténhetik, hogy ha ők maradnak sokáig a hadszíntér urai, — a megerősített helyek is kénytelenek lesznek megadni magukat.

4. Ha a király kegyes lesz kiutalni a hátrálékos pénzsegélyeket, egy tábornokot és tiszteket küldjön Magyarországra. Ez a tábornok kizárólag maga fog rendelkezni a küldött segélyösszegekkel, hogy pénzzel ellássa azt a 3—4000 zsoldosból álló csapatot, mely az ő parancsnoksága alatt fog állani és sem Bercsényivel, sem a többi magyar tábornokkal semmi dolga nem lesz.

¹⁹ A romhányi csata előzményeit és lefolyását részletesen megírtam a Hadtörténelmi Közlemények 1930. évf. I—II. számában és a II. Rákóczi Ferenc a hadvezér című könyvem ezzel foglalkozó fejezetében. Akadémiai kiadás, 1934. 351. és köv. old. Nincs igaza Le Mairenek, amikor azt állítja, hogy az idegen csapatokat Rákóczi Bercsényi tanácsára bocsátotta el. Lásd a 27. és 28. sz. jegyzeteket.

²⁰ Des Alleurst királya 1710 márciusában konstantinápolyi követé nevezte ki. Márki i. m. 250. old.

5. Ennek az idegen hadtestnek gyors felállítása nem fog nehézségbe ütközni, mert, — mihelyt nyilvánvalóvá lesz, hogy Ofelsége a magyaroktól függetlenül fizeti őket és külön parancsnokuk lesz, mindenünnen jönni fognak az idegen katonák és nem kétséges az sem, hogy a császári seregből is sokan fognak átjönni a magyarok pártjára, mert azok, akik eddig onnan ide pártoltak, ruhátlanok és panaszkodnak, hogy nem fizetik és rosszul táplálják őket.²¹

6. Ha meg lehetne mutatni a magyaroknak, hogy Franciaországból újabb segítség jön és hogy ismét egy tábornok jön onnan ide, akkor seregeik újból összegyülnének a zászlók alá és a szabadságára féltékeny forradalmi lelkületű, most dologtalan nép, — lelkesebben küzdene, mint valaha.

7. Bármennyire ellanyhult is a magyarországi hadjárat, mégis leköt Magyarországon a császár csapataiból 20, — egyenként 100 főből álló lovasezredek és több gyalogosezredek, amelyek a Duna két partján, a Vág mellett, Erdélyben és a Morva határon vannak szétszórva. Ezzel megfosztja a császárt a magyar királyságból származó jövedelmétől. Egyébként ezek az ezredek és a császár ellen hadakozó magyaroknak egy része, a császár rajnai hadseregének létszámát növelnék.

8. Ahhoz, hogy a császáriakat a Dunán keresztül visszauzzék és hogy őket onnan is tovább üldözzék, — nem kellene más, mint egy csatát megnyerni és nem riadni vissza veszteségtől sem, mivel a magyarok, akik kerülnek a heves küzdelmeket,²² nagyon kevés csatát vesztenek és utána hamar összegyülekeznek. Ha azonban egy idegen hadtest segítségével lehetséges volna a németek sűrű hadsoraikat áttörni, azok közül senki sem menekülhetne meg, mivel a magyarok nagyon félelmesek akkor, ha az ellenség soraiban olyan rendetlenséget vesznek észre, amely lehetővé teszi nekik, hogy minden oldalról saját módjuk szerint támadjanak. A németek a legutóbbi alkalomnál is tapasztalhatták volna ezt, ha nem állottak volna hátukkal egy járhatatlan mocsár előtt, vagy ha egy idegen csapat bal szárnyukat éppen úgy tönkreverte volna, mint a jobbat.

9. Rákóczi fejedelem meg van győződve arról, hogy a cár kész a svéd királlyal békét kötni és azt kívánja, hogy a békekötés Ofelsége közvetítésével jöjjön létre, mert azt szeretné, hogy az európai békébe őt is bevonják és biztosra vehető az is,

²¹ Ez igaz. A császári sereg nyomorúságos állapotáról Löffelhortz császári tábornok ír részletesebben a lőcsei kapitulációról Bécsbe küldött jelentésében. Közöltem erről szóló értekezésemben a Századok 1962. évi számában.

²² Le Maire itt a rendezett, módszeres hadviselés szerinti csatákat, amiket „bataille rangée”-nek neveztek, érti. Rákóczi háborújában 6 ilyen nagy csata volt, s a kurucok mind a hatban vereséget szenvedtek.

hogy a svéd király csak azért akadémuskodik, mert nem bízik a cár őszinteségében és nem is lesz bizalommal addig, amíg meg nem bizonyosodik arról, hogy a cár kinevezte teljhatalmú megbízottait. Rákóczi fejedelem és Bercsényi tábornok azt mondják, — ők biztosan tudják azt, hogy őfelsége hajlandó lenne a közvetítésre úgy, hogy arról a cár is tudomást szerezheszen. Akkor ez az uralkodó sokat tenne a magyarok érdekében, sőt hajlandó lenne még más kötelezettségeket is vállalni.

10. Rákóczi fejedelem eltökélt szándéka, hogy hazáját gyáván el nem hagyja, annak földjét az utolsó percig védeni fogja és azt reméli, hogy azok a kötelezettségek, amelyeket saját kijelentése szerint országával együtt a franciák érdekében vállalt és az, hogy visszautasította a császár békeajánlatait, elegendő okot szolgálhatnak majd arra, hogy a király őt cserben nem hagyja, különösen akkor, amikor ők még egy vállalkozásba bocsátkozhatnak az ő ügyének támogatására.

Rákóczi fejedelem, ama bizalma alapján, amellyel mindig kitüntetett, elhatározta, hogy engem küld Franciaországba, hogy dolgainak állásáról beszámoljak. Bátor voltam neki távozásomkor megmondani a következőket: annak érdekében, hogy őfelségét erőfeszítésre lehessen bírni, kövessen el mindent, hogy harctéri helyzete a hadjárat végéig ne rosszabbodjék annál, amilyen kezdetben volt, mert tekintettel arra, hogy utazásom sokáig tart és hogy azok az intézkedések, amiket az udvar esetleg tehet, hosszabb időt vehetnek igénybe, — ő azokról egyhamar nem értesülhet. Azt is hangsúlyoztam, hogy legfontosabb dolog a megerősített helyeket az ostromzárak alól felmenteni, azokat megerősíteni és megtartani, mert ha ezeket egyszer elveszítené, akkor a külső segítség többé már nem használna. A nép koldusbotra jut, s többé már nem lesz lehetséges beléje lelket önteni, sőt inkább attól lehet tartani, hogy a császáriakhoz csatlakozik, hogy ennek a háborúnak véget vessen.

Párizs, 1710. augusztus 1.

Le Maire s. k.

* * *

Lehangoló, szomorú kép ez, amit Le Maire Rákóczi háborújának utolsó előtti évéből fest. Alapjában véve nem hamis kép, de megállapításaiból azt következtetjük, hogy ez a francia brigadéros nem ismerte a szabadságharc alapvető kérdéseit, annak eléggé bonyolult belpolitikai ügyét. Ennek ellenére találunk jelentésében helyes helyzetmegítélésről tanúskodó meg-

figyeléseket. Elismeri, hogy a magyarok „elnyomott szabadságuk” visszaszerzéséért fogtak kardot és a két nevezetes gyűlésen, Szécsényben és Ónodon „megfelelő politikai vezetőséget” állítottak fel. Az adóztatások ügyét és a pénzügyi helyzetet is helyesen látta. Azt is jól látta, hogy a fejedelem most már kiábrándult a külföldi segítségbe vetett reményeiből és hogy a szabadságharc közeledik szomorú vége felé, és hogy most már kizárólag XIV. Lajos segítségével bízhatnak, ezért küldi őt — Le Maire-t — Párizsba. És hogy a nemzetnek nagy érdeke, hogy lássa a francia segítség erősebb érvényesülését. A németek sikerét a romhányi szerencsétlen csata után sem lehet „helyrehozhatatlan veszteségnek tekinteni, mert a megerősített helyek még mindig a magyarok kezében vannak”. Ez alatt minden bizonnyal Érsekújvárt, Munkácsot, Kassát érti. Helyesen ítéli meg Rákóczi elvhűségét, amikor megállapítja, hogy „... a fejedelem eltökélt szándéka, hogy hazáját gyáván el nem hagyja, annak földjét utolsó percig védeni fogja”. A főszereplők egyéniségének elbírálásánál azonban nem volt igazságos. A szabadságharc jelentős határköveit, a szécsényi, ónodi gyűléseket, azok jelentőségét helyesen írja le. De teljesen téves az a megfigyelése, amellyel Rákóczi és Bercsényi egymáshoz való viszonyát jellemzi.²³ Rákóczit hatalma sohasem „vakította el” — mint ő állítja —, s az sem igaz, hogy hagyta magát Bercsényitől rábeszélni, hogy csupán a magasabb szintű külpolitikai kérdésekkel és „kalandos” tervekkel foglalkozzék s bízva Bercsényire a felkelés központi politikai és katonai vezetését. Ennek a véleménynek nincs semmi alapja. Rákóczi, mint jól tudjuk, s az eseményeknek eddig már sokszor, hitelt érdemlő módon megírt történetéből is kitűnik, hogy a szabadságharc legfelső vezetését nemcsak politikai, de katonai vonalon sohasem adta ki kezéből. Kezdetben — ami érthető, hiszen mint külföldön nevelkedett, tapasztalatlan fiatal ember, nem ismerte a hazai viszonyokat és összefüggéseket —, Bercsényi tanácsaira szorult, de főleg katonai kérdésekben hamar önállósította magát, mert tapasztalta, hogy Bercsényi, minden egyéb jó tulajdonsága, önzetlen hazafisága, éles esze, gyors ítélőképessége ellenére sem volt született hadvezér, sőt a csaták forгатagában fejét vesztí és többször előfordult, pl. a Vág Dudvági kelepce harcainál, a nagyszombati csatában s Trencsénnél is, hogy Bercsényi balkezes, tétovázó magatartása előidézte vagy fokozta

²³ Rákóczi és Bercsényi viszonyát egymáshoz, minden, e korszakkal foglalkozó kutató és író ugyan esetenként megemlíti, de teljes, világos képet eddig nem adtak. Megpróbáltam ezt a kérdést tisztázni „A Fejedelem és Fő tábornok” című értekezésemben, melyet a Magyar Szemle 1935. évi októberi számában közölt.

a kudarcot. Emlékirataiban erről őszintén ír Rákóczi, de mindennek ellenére becsülte Bercsényit és csak a szabadságharc utolsó idejében távolította el őt közvetlen környezetéből, mert betegeskedése, nyűgös természetű, s főleg az a körülmény, hogy gyakran sértő, gúnyos, csipős megjegyzéseivel tábornoktársait vérig sértette, megnehezítette a vele való érintkezést s ezzel az ügynek ártott.

Abban sincs igaza Le Maire-nek, hogy a fejedelem elfogadta Bercsényi „fondorlatos” tanácsát és a királyi koronára vágyott. Tudjuk, hogy a lengyel koronát is felajánlották Rákóczinak, de ezt a megtiszteltetést elhárította magától azzal a becsületes indokolással, hogy felkelését hazája szabadságáért kezdte, annak ügyét saját javáért és egy idegen ország koronájáért nem áldozhatja fel. De a magyar korona fénye sem kábította el.²⁴ Bethlen Gábor példáját követte, amikor ezt is elutasította, bár a szabadságharc alatt ez a kérdés többször szóba került. Helyes diplomáciai érzéssel jól ítélte meg helyzetét s tudta, hogy a Habsburg-ház detronizálása után a magyar koronát csakis olyan erős kezű külföldi tekintélyes személyiség viselhetné, aki képes lenne azt fegyverrel megszerezni s azután — ami talán még nehezebb — megtartani, természetesen külföldi támogatással.

Nagyon súlyos és igaztalan Le Maire-nek az a véleménye, hogy Bercsényi azért ragadta magához a hatalmat, hogy kapzsi módon kincseket gyűjtson s hogy ő az egyedüli oka a nép nyomorúságának és a csapatok eloszlásának. Azt kell gyanítanunk, hogy Bercsényi, aki kezdettől fogva bizalmatlanul nézte a francia segély ügyét, hirtelen fellobbanó természetével valami módon súlyosan megsérthette ezt a francia főtisztet, s ez a valószínű személyes sértés befolyásolta Le Maire tiszta látását. Bercsényi nem gyűjtött magának kincseket. A nép nyomorúságának és a hadsereg szétesésének nem volt az oka. Az az ország kimerültsége, a rémesen dúló pestis és a sok vesztett csata, ütközet elkerülhetetlen következménye volt.

A szabadságharc pénzügyi válságait Le Maire helyesen látta meg, bizonyára a fejedelem közvetlen környezetéből kapott tájékoztatás alapján. A rézpenz valóban annyira elvesztette értékét, hogy Bottyán egy 1709-ben kelt levelében olvaszuk:²⁵ „... a köznép az piacon szétszórja mint az pelyvát”. De nem ebből következett a „fosztogatások és rettenetes zsarolásoktól kimerült falvak és városok elpártolása”. Hogy a francia

²⁴ Markó Árpád: Rákóczi. Magyar Szemle Kincsestára sorozatában. Budapest, 1935. 28. old.

²⁵ Uo. 47. old.

brigadéros a kuruc hadsereg tábornokait általában gyenge katonai képességű vezetőknek mondja, — abban igaza van. Ezt Rákóczi Emlékirataiban és a harcok alatt írt leveleiben ismételtén maga is megírta. De abban nincs igaza Le Maire-nek, hogy a tábornokok irigykedtek Bercsényire, hogy éppen ő kapta meg a legmagasabb katonai méltóságot, a főtábornoki állást, és hogy Bercsényi azokat az idegen tiszteteket, akiket gyűlölt, eltávolította a hadak éléről. Itt megint talán csak egy-két személyes sértődöttségből fakadó esetről lehet szó.

Azt helyesen állapítja meg Le Maire, hogy Rákóczi nagy reményeiből akkor — 1710-ben — már kiábrándult. Péter cárral ugyan kedvező mederben folytak bizalmas tárgyalásai, de tőle katonai támogatást ezután sem kapott. Rákóczi egyébként is inkább a XIV. Lajossal való szövetségére kívánt tovább is támaszkodni s ezért küldte Le Maire-t Párizsba, hogy igyekezzék a francia udvart újabb, határozottabb és erősebb pénzbeli és katonai támogatásra bírni.

Az 1710. január 22-én vívott utolsó nagy csata Romhány mellett vereséggel végződött. Le Maire akkor, mint Rákóczi mellett álló szemtanú látta ennek a súlyos kudarnak lefolyását. A visszavonulás után Rákóczi parancsára a Felvidéken tartózkodó Bercsényihez utazott, hogy a főgenerálist az események hiteles történetéről tájékoztassa.²⁶

A csata lefolyását Le Maire általában helyesen írja le, hiszen azt a fejedelem környezetében élte végig. A felvonulást és a harc első jeleneteit a bodonyi templom mellől, tehát e magasban fekvő, az egész harctérre jó rálátást nyújtó helyről szemlélhette. A kavarodás és visszavonulás szomorú részleteit pedig Rákóczival együtt már a Lókus partján, a híd mellett élte át. Csak számszerű adatai nem hitelesek. A Rákóczi zsoldjába szegődött idegen hadak — kuruc írások auxiliárius hadaknak mondják — létszáma nem 8—9000 ember volt, mint ő állítja. Két gyenge létszámú svéd ezred 200 és 120 fő, 4 dragonyos század mindössze 160 emberrel, tehát összesen 500 svéd, kb. 3000 lengyel, litván és tatár lovasból állott ez az idegen sereg, amely Potocki kijevi palatinus és Grudzinski lengyel tábornok parancsnoksága alatt vett részt a harcban. Sickingen lovascapata mindössze 1000 vértés és dragonyos és 500 labanc huszárból, tehát 1500 főből állott. Rákóczinak a harcban részt vett seregét pontos adatok szerint 12 000 főben állapíthatjuk meg, tehát a kuruc haderő nem — mint Le Maire írja — kétszer akkora volt, mint a császári csapat, hanem lényegesen több, nyolcszor erősebb.²⁷

²⁶ Arch. Rákóczianum I. oszt. III. k. 12.

Az idegen hadak elbocsátásának körülményeit sem írja le Le Maire a valóságnak megfelelően. Azt írja, hogy a csatavesztés értette meg Rákóczival, hogy milyen nagy hiba volt, hogy Bercsényi rábeszélésére az idegen hadakat elbocsátotta. Nem világos, hogy milyen idegen hadakat ért ezek alatt, mert a már évek óta a kurucok hadrendjében szereplő francia csapatok és néhány idegen, német lovas alakulaton kívül ezek a Romhánynál jól szereplő auxiliáris hadak voltak csak idegen eredetűek. Ezeket pedig Rákóczi a csata után is még teljes bizalmával ajándékozta meg éppen a lengyel lovasság derekas viselkedése miatt, s ezután is azon fáradozott, hogy ez a reguláris idegen csapatrészt képezze az újonnan megszervezendő kuruc haderő keretét. De ebben is csalódott. Az idegen csapatból a következő harcban, a tavarnoki vár elfoglalását követő lovasküzdelemben, Egerszeg mellett éppen a lengyelek viselkedtek gyáván,²⁸ azután már nem akartak Magyarországon szolgálni. Mint Rákóczi Emlékirataiban írja,²⁹ a lengyelek „lázdásszerűen csapatostul, szemtelen modorban követeltek téli szállást, jutalmat, kártalanítást”, s a vége ennek a fegyelmetlen magatartásuknak az lett, hogy bár Grudzinski tábornok igyekezett őket jobb belátásra bírni, de hasztalan. A lengyelek, svédek kezdtek elszéledni s egy éjjel maga a kijevei palatinus is, anélkül, hogy Rákóczitól elköszönt volna, „minden csapattal a legnagyobb sietséggel Mármaros felé vonult”, s végleg elhagyta a magyar hadszínteret.

Le Maire jelentésében említést tesz a Buda és Késmárk közti sík vidékről és hegyi városokról. Ez földrajzilag erősen elnagyolt, pontatlan meghatározás. Valószínűleg a Dunának Vác felé délre kanyarodó vonalától északra fekvő sík területet, azaz a nagyalföld északi végét, a Csallóköznek Komárom körüli területét érti ezalatt, s onnan észak felé haladva, az akkori Felvidék hegyes tájait a Szepességig, a kurucok számára nagyon fontos bányavárosokkal.

Le Maire emlékiratának második felében 10 pontban szabatosan megfogalmazva adja elő Rákóczi kívánságait és javaslatait, amiket neki a francia király elé kellett terjeszteni. Helyesen hangsúlyozza, hogy XIV. Lajosnak nyomatékosan ki kell mutatni a magyar szabadságharcot támogató készségét, mert Des Alleurs altábornagnak más beosztásba való kiren-

²⁷ A romhányi csatában részt vett csapatok pontos létszámát és hadrendjét az itthoni és a bécsi Kriegsarchivben felkutatott adatokból lehetett összeállítani. Utóbbi helyen megvan Sickingennek a csata után írt részletes harcjelentése is.

²⁸ Markó Árpád: A tavarnoki kuruc zsákmányolás és az egerszegi lovas-harc, 1710. február 10—13. Hadtörténelmi Közlemények 1929. évf.

²⁹ II. Rákóczi Ferenc Emlékiratai. Budapest, 1951. Vas István fordításában. 201. old.

delését itt úgy magyarázzák, hogy a francia király többé nem fog a magyarokkal törödni. A 2. pontban ír Le Maire a „protestánsok és reformátusok” panaszairól. Valószínűleg az evangélikusok és reformátusok összességét érti, mert hiszen a reformátusok is protestánsok. A többi pontból kitűnik, hogy Rákóczi milyen nagy súlyt vetett egy erős külföldi katonai támogatás beérkezésére. Beleegyeznek, sőt helyesnek tartja, ha ezt a hadtestet egy idegen tábornok vezetné, sőt annak fenntartására küldendő segélyösszeg felett is kizárólag ez a tábornok rendelkezék. Ez a megoldás Rákóczinak mindenesetre kellemes lett volna, mert így egy harcászatilag kitűnően használható csapatot kap kezébe, anélkül, hogy annak eltartásáról az ország mindig rosszabbá váló anyagi helyzetében neki kellett volna gondoskodni. De abban téved Le Maire, hogy a fejedelem a szabadságharc megnyugtató befejezését kizárólag ettől a csapattól várta, mert az ő fáradozása főleg Romhány után is az volt, hogy magyar seregét reguláris alapra helyezze, amint azt a csata után írt hadparancsában és Esterházy tábornagyhoz két nappal a csata után, tehát január 24-én írt levelében határozottan kimondja: „Úgy látom, csak ezen harc persuadeálta nemzetünknek, hogy reguláris had nélkül nem boldogulhatunk, melyre nézve teljes igyekezetem az, hogy aztat újonnan szaporítsuk s fennhagyjunk inkább annak haszontalan fizetésén, az ki se harcolni nem tud, se tanulni nem akar.”³⁰

A memorandum 10. pontja kifejezi Rákóczi önérzetes álláspontját. Ő utolsó percgig nem fogja az országot elhagyni, de viszont jogosan remélheti, hogy a franciák méltányolni fogják eddigi szolgálatait, hiszen minden, amit tett, a franciáknak is használt, főleg az, hogy nem kötött békét a bécsi udvarral. Tehát jogos az a kívánsága, hogy a király most ebben az utolsó, válságos vállalkozásában nem hagyja cserben.

A jóhiszemű fejedelemnek újból csalódnia kellett. A spanyol örökösödési háború akkor már vége felé közeledett. XIV. Lajosnak most már inkább az volt az érdeke, hogy a Habsburg-házzal kibéküljön. Ha ő most a magyar szabadságharc folytatására megadja a szükséges katonai és anyagi támogatást, ezzel nehezíti helyzetét. Le Maire itt ismertetett emlékiratát a királynál történt kihallgatása előtt benyújtotta és szóban is — talán még sötétebb színekben — vázolta Rákóczi sivár belpolitikai és katonai helyzetét. A király és diplomatái ebből valóban azt olvashatták ki, hogy nem érdemes már a magyar szabadságharcot támogatni. De Le Maire-nek ez az elgondolása már

³⁰ Arch. Rákóczianum I. oszt. III. k. 11. old.

idejét múlta, mert a spanyol örökösödési háború akkor már az általános európai helyzetből kifolyólag megérett a befejezésre, s XIV. Lajosnak a közeli béketárgyalások érdekében már nem volt szüksége arra, hogy Ausztriát az ő szövetségese, Rákóczi, a keleti hadszíntéren továbbra is lekösse. Vagyis a nemzetközi helyzet hozta meg a döntést, tehát XIV. Lajos és tanácsadóira Le Maire javaslata nem volt fontos és döntő jelentőségű. A magyar ügy a francia diplomácia további terveiben szerepet nem játszott, a „quantité négligeable” — az elhanyagolható, azaz jelentéktelen ügyek sorsára jutott.

Rákóczinak az a reménye, hogy a választ Le Maire fogja neki Párizsból meghozni, — nem teljesült. A francia hadmérnök főtitest jól látta Magyarországból való elutazásakor, hogy — mint azt Rákóczi is kifejezte — hadmérnöki, várépítő s ehhez hasonló szolgálataira a magyar hadszíntéren már nem lesz szükség. Feleslegesnek tartotta tehát oda visszatérni. A francia király választát Rákóczi párizsi követe hozta Magyarországra szeptemberben Szerencsre, a fejedelem akkori főhadiszállására. Ismét csak jóindulatú ígéretekről van benne szó, de legalább annak örült Rákóczi, mint Emlékirataiban írja:³¹ „Vetésy a Le Maire-rel küldött ajánlataimra azt a választ hozta, hogy a legkeresztényibb király elhatározta, hogy haladéktalanul követet küld a cárhoz és szerződésre lép vele.” Így mégis remélhette azt, hogy talán a cár a francia királlyal együtt fogja a magyarok ügyét felkarolni. Dehát mindez nem történhetett meg, mert a nemzeti nagy megmozdulás már a következő évben, 1711-ben végleg elcsendesedett.

Le Maire-nek itt közölt emlékirata minden történetkutató számára nagyon tanulságos. Megmutatja, hogy milyen óvatosan és igen szigorú kritikával lehet csak egy szabadságharcban részt vevő külföldi szereplő írásait felhasználni és adatait elfogadni. Le Maire, ez a kitűnő hadmérnök a fejedelem utasításait a hadsereg műszaki teendőiben kifogástalanul ellátta. Ilyen, ezzel vonatkozó beszámolóit, jelentéseit nyugodtan hiteleseknek fogadjuk el. Ilyen szemszögből olvasva ezt az érdekes memorandumot, sajnálni lehet, hogy Rákóczi éppen őt küldte Párizsba, abban bízva, hogy Le Maire már 1704 óta szolgálatában állt s állandóan vele élt, tehát feltételezhető, hogy a magyar viszonyokat is gyökerestől ismeri. Ebben csalódott, de viszont azt is megállapíthatjuk, hogy bárkit is küldött volna a fejedelem a hadihelyzet akkori állapotában Párizsba, az erősebb francia támogatás ügyében senki sem tudott volna már döntően kedvező választ elérni.

³¹ Rákóczi, Emlékiratai 206. old.